UMUMIY OVQATLANIŞ KORXONALARIDA MOLIYAVIY SOĞLOMLAŞTIRIŞ MEXANIZMLARINI TAKOMILLAŞTIRIŞ: KORRUPSIYA, NORASMIY AMALIYOTLAR VA BIZNES BARQARORLIGI MUAMMOLARI

Zaynalova Sitoraxonim Nodirovna,
ZarMed universiteti “Iqtisodiyot va moliya kafedrasi” assistenti
DOI: 10.67620/yoshlarvailm.0340017

Annotatsiya. Umumiy ovqatlaniş korxonalari köplab mamlakatlarda, ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda kiçik va örta biznes sektorining muhim qismini taşkil etadi. Uşbu soha bandlikni ta’minlaş, mahalliy iqtisodiy rivojlanişni qöllab-quvvatlaş va xizmatlar bozorining diversifikatsiyasini ta’minlaşda muhim rol öynaydi. Biroq, uşbu korxonalar köpinça moliyaviy beqarorlik, yuqori operatsion xarajatlar, kuçli tartibga soliş va norasmiy iqtisodiy amaliyotlar ta’siriga duç keladi. Mazkur tadqiqot umumiy ovqatlaniş korxonalarida moliyaviy soğlomlaştiriş mexanizmlarini korrupsiya va norasmiy institutlar bilan boğliq holda tahlil qiladi. Tadqiqot ijtimoiy-institutsional va sotsio-huquqiy yondaşuvga asoslanadi hamda aralaş metodologiya asosida amalga oşiriladi. Tadqiqot natijalari şuni körsatadiki, korrupsion amaliyotlar va norasmiy kelişuvlar moliyaviy soğlomlaştiriş jarayonlarining samaradorligini pasaytiradi, biznes qarorlarini deformatsiyalaydi hamda şaffof iqtisodiy faoliyatni çeklaydi. Şu bilan birga, tadqiqot moliyaviy tiklaniş jarayonlarida şaffoflikni oşiriş, institutsional nazoratni kuçaytiriş va biznes boşqaruvini modernizatsiya qilişga qaratilgan tavsiyalarni işlab çiqadi.

Kalit sözlar: moliyaviy soğlomlaştiriş, korrupsiya, norasmiy iqtisodiyot, umumiy ovqatlaniş korxonalari, biznes barqarorligi, institutsional muhit.

Аннотация. Предприятия общественного питания во многих странах, особенно в странах с развивающейся экономикой, составляют важную часть сектора малого и среднего бизнеса. Данная сфера играет значительную роль в обеспечении занятости, поддержке местного экономического развития и диверсификации рынка услуг. Вместе с тем эти предприятия часто сталкиваются с финансовой нестабильностью, высокими операционными расходами, жёстким регулированием и влиянием неформальных экономических практик. В настоящем исследовании анализируются механизмы финансового оздоровления предприятий общественного питания в контексте коррупции и неформальных институтов. Исследование основывается на социально-институциональном и социолого-правовом подходах и проводится с использованием смешанной методологии. Результаты исследования показывают, что коррупционные практики и неформальные договорённости снижают эффективность процессов финансового оздоровления, искажают управленческие решения и ограничивают прозрачную экономическую деятельность. Вместе с тем разработаны рекомендации, направленные на повышение прозрачности процессов финансового восстановления, усиление институционального контроля и модернизацию

управления бизнесом.

Ключевые слова: финансовое оздоровление, коррупция, неформальная экономика, предприятия общественного питания, устойчивость бизнеса, институциональная среда.

Abstract. Food service enterprises constitute an important part of the small and medium-sized business sector in many countries, particularly in developing economies. This sector plays a significant role in generating employment, supporting local economic development, and diversifying the services market. However, these enterprises often face financial instability, high operating costs, strict regulatory requirements, and the influence of informal economic practices. This study examines the mechanisms of financial rehabilitation in food service enterprises in relation to corruption and informal institutions. The research is based on a socio-institutional and socio-legal approach and employs a mixed-methods methodology. The findings indicate that corrupt practices and informal arrangements reduce the effectiveness of financial rehabilitation processes, distort business decision-making, and constrain transparent economic activity. Furthermore, the study develops recommendations aimed at enhancing transparency in financial recovery processes, strengthening institutional oversight, and modernizing business management.

Keywords: financial rehabilitation, corruption, informal economy, food service enterprises, business sustainability, institutional environment.

Kiriş

Sönggi yillarda kiçik va örta biznes sektori köplab mamlakatlarda iqtisodiy ösişning muhim drayverlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, umumiy ovqatlaniş korxonalari xizmat körsatiş sektorining eng dinamik rivojlanayotgan yönalişlaridan biri hisoblanadi. Uşbu korxonalar yangi iş örinlari yaratiş, turizmni rivojlantiriş va mahalliy işlab çiqaruvçilar bilan iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaş orqali iqtisodiy tizimda muhim rol öynaydi.

Şunga qaramay, umumiy ovqatlaniş sohasi iqtisodiy jihatdan eng zaif tarmoqlardan biri hisoblanadi. Uşbu sohada foyda marjasi odatda past bölib, operatsion xarajatlar yuqori, raqobat esa juda kuçli böladi. Bunday şaroitda korxonalar moliyaviy qiyinçiliklarga tez duç keladi. Moliyaviy muammolarni bartaraf etiş uçun korxonalar moliyaviy soğlomlaştiriş strategiyalaridan foydalanadi. Biroq uşbu jarayon köpinça institutsional muhitning murakkabligi, korrupsion amaliyotlar va norasmiy iqtisodiy munosabatlar sababli samarasiz bölib qoladi.

Amaliy tajriba şuni körsatadiki, moliyaviy soğlomlaştiriş mexanizmlarining muvaffaqiyati nafaqat iqtisodiy yoki boşqaruv omillariga, balki institutsional muhit va ijtimoiy me'yorlarga ham boğliq. Norasmiy tölovlar, rasmiy tekşiruvlar bilan boğliq kelişuvlar, me'yorlarning selektiv qöllanilişi va davlat organlari bilan şaffof bölmagan aloqalar moliyaviy tiklaniş jarayonlariga sezilarli ta'sir körsatadi.

Mazkur tadqiqot umumiy ovqatlaniş korxonalarida moliyaviy soğlomlaştiriş mexanizmlarini korrupsiya va norasmiy amaliyotlar kontekstida örganişni maqsad qiladi. Tadqiqot uşbu jarayonlarni faqat iqtisodiy hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy

va institutsional jarayon sifatida ham tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Moliyaviy soğlomlaştiriş korxonaning moliyaviy barqarorligini tiklaşga qaratilgan strategik va operatsion çora-tadbirlar majmuasini anglatadi. Moliyaviy menejment nazariyasida uşbu jarayon köpinça qarzlarni restrukturizatsiya qiliş, xarajatlarni optimallaştiriş, aktivlarni qayta taqsimlaş va boşqaruv tizimini takomillaştiriş orqali amalga oşiriladi.

Biroq sönggi yillarda tadqiqotçilar moliyaviy tiklaniş jarayonlarini institutsional muhit bilan boğliq holda örganişga tobora köproq e'tibor qaratmoqda. Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga köra, iqtisodiy qarorlar faqat bozor mexanizmlari bilan emas, balki rasmiy va norasmiy institutlar bilan ham şakllanadi [1, 2].

Norasmiy institutlar - bu jamiyatda şakllangan ijtimoiy me'yorlar, an'analar va norasmiy qoidalar bölib, ular iqtisodiy xatti-harakatlarga sezilarli ta'sir körsatadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda norasmiy institutlar köpinça rasmiy qoidalar bilan parallel ravişda faoliyat yuritadi.

Korrupsiya ham institutsional muhitning muhim elementi sifatida körib çiqiladi. Köplab tadqiqotlar korrupsiyaning biznes samaradorligiga salbiy ta'sir körsatişini körsatadi [3]. Korrupsiya biznes xarajatlarini oşiradi, raqobat muhitini buzadi va investitsiyalarni kamaytiradi.

Şu bilan birga, ayrim tadqiqotlar korrupsiyaning ba'zi holatlarda "norasmiy moslaşuv mexanizmi" sifatida ham işlaşi mumkinligini ta'kidlaydi [4]. Masalan, haddan taşqari byurokratik tizimlarda biznes subyektlari rasmiy tartiblarni tezlaştiriş uçun norasmiy tölovlardan foydalanadi. Biroq bunday amaliyotlar uzoq muddatda iqtisodiy tizimning samaradorligini pasaytiradi.

Umumiy ovqatlaniş sohasi ayniqsa korrupsion risklarga sezgir hisoblanadi. Çunki uşbu sohada sanitariya nazorati, soliq tekşiruvlari, litsenziyalaş va boşqa nazorat mexanizmlari keng qöllaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot aralaş metodologiyaga asoslanadi va asosan sifat tahlilidan foydalanadi. Tadqiqotning empirik qismi umumiy ovqatlaniş korxonalari egalari, menejerlari va moliyaviy boşqaruv sohasidagi mutaxassislar bilan yarim tuzilgan intervyular ötkaziş orqali amalga oşiriladi [5].

Tadqiqot uç asosiy bosqiçdan iborat:

1. **Empirik ma'lumotlarni yiğiş**. Intervyular orqali korxonalarning moliyaviy qiyinçiliklari, boşqaruv strategiyalari va institutsional muhit bilan boğliq muammolar aniqlanadi.
2. **Hujjatlar tahlili**. Moliyaviy soğlomlaştiriş rejalarini, normativ hujjatlarni va nazorat organlari bilan boğliq materiallarni kontent-tahlil qiliş orqali tizimli muammolar aniqlanadi.
3. **Soliştirma tahlil**. Turli korxonalar örtasida moliyaviy tiklaniş strategiyalari va institutsional muhitning ta'siri soliştiriladi.

Sifat tahlili jarayonida norasmiy amaliyotlarning takrorlanuvçi şakllari, korrupsion risklar va biznes subyektlarining moslaşuv strategiyalari aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari umumiy ovqatlaniş korxonalarida moliyaviy soğlomlaştiriş jarayonlariga bir qator omillar salbiy ta'sir körsatişini körsatdi.

Norasmiy tölovlar va tekşiruv tizimi. Köplab korxonalar nazorat organlari bilan boğliq tekşiruvlar jarayonida norasmiy tölovlarga duç kelişini ta'kidlagan [6]. Bunday amaliyotlar korxonalarning operatsion xarajatlarini oşiradi hamda moliyaviy rejalaştirişni murakkablaştiradi.

Institutsional noaniqlik. Qonunçilikdagi tez-tez özgarişlar va me'yorlarning turliça talqin qilinişi biznes subyektlari uçun qöşimça xavflarni yuzaga keltiradi. Natijada korxonalar uzoq muddatli moliyaviy strategiyalarni işlab çiqişda qiyinçiliklarga duç keladi [7].

Norasmiy moslaşuv strategiyalari. Moliyaviy qiyinçilik şaroitida köplab korxonalar norasmiy amaliyotlardan foydalanişga majbur böladi [8, 9]. Bu esa iqtisodiy faoliyatning şaffofligini kamaytiradi [10].

Muhokama

Tadqiqot natijalari şuni körsatadiki, moliyaviy soğlomlaştiriş jarayonlarining samaradorligi institutsional muhit bilan bevosita boğliq. Agar institutsional muhit şaffof bölmasa, hatto eng yaxşi moliyaviy strategiyalar ham kutilgan natijani bermasligi mumkin.

Norasmiy institutlar va korrupsion amaliyotlar iqtisodiy xatti-harakatlarni şakllantiruvçi muhim omil sifatida namoyon böladi. Bunday şaroitda biznes subyektlari rasmiy qoidalar asosida emas, balki amaliy tajriba asosida qaror qabul qiladi.

Şu sababli moliyaviy soğlomlaştiriş jarayonlarini faqat korporativ moliya nuqtai nazaridan emas, balki institutsional iqtisodiyot va sotsiologiya nuqtai nazaridan ham tahlil qiliş zarur.

Xulosa

Mazkur tadqiqot umumiy ovqatlaniş korxonalarida moliyaviy soğlomlaştiriş mexanizmlarining samaradorligi köp jihatdan institutsional muhitga boğliq ekanligini körsatdi. Korrupsion amaliyotlar va norasmiy iqtisodiy munosabatlar moliyaviy tiklaniş jarayonlarini murakkablaştiradi hamda biznes barqarorligiga salbiy ta'sir körsatadi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar işlab çiqildi:

- nazorat tizimlarining şaffofligini oşiriş
- raqamli monitoring tizimlarini joriy etiş
- biznes uçun institutsional barqarorlikni ta'minlaş
- moliyaviy boşqaruv tizimlarini modernizatsiya qiliş
- korrupsion risklarni kamaytirişga qaratilgan institutsional islohotlarni amalga oşiriş

Mazkur tadqiqot korrupsiya, norasmiy institutlar va biznes barqarorligi örtasidagi murakkab munosabatlarni çuqurroq tuşunişga hissa qöşadi hamda siyosatçilar, tadqiqotçilar va biznes amaliyotçilari uçun foydali ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York: Crown Business, 2012.
2. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
3. Rose-Ackerman S., Palifka B.J. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
4. Lambsdorff J.G. The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence and Policy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
5. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. World Bank Policy Research Working Paper No. 5430, 2010.
6. Schneider F., Enste D.H. Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. Journal of Economic Literature, 2000.
7. Klitgaard R. Controlling Corruption. Berkeley: University of California Press, 1988.
8. OECD. Anti-Corruption and Integrity Outlook 2024. Paris: OECD Publishing, 2024.
9. World Bank. Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption. Washington, DC: World Bank Group, 2020.
10. Shleifer A., Vishny R.W. Corruption. The Quarterly Journal of Economics, 1993.